

دوره طلایی سردرهای تهران

نام:
موقعیت:
تهران

نام:
تاریخچه
ورود سردرها
به معماری

در دوره قاجار بود که سردرهای زیبا و منحصر به فرد به معماری خانه‌ها و عمارت‌ها راه یافت و به یکی از نمادهای معماری این دوره تبدیل شد. علیرضا عسگری درباره تاریخچه ورود سردرها به معماری خانه‌های تهران می‌گوید: «تهران در دوره صفویه هنوز روستایی کوچک بود با خانه‌های روستایی. در این دوره چندان نشانی از معماری خاص سردرها وجود ندارد. بنابراین ورود سردرها به معماری خانه‌ها و عمارت‌های تهران را باید به دوره قاجار و پس از پایتخت شدن تهران

نسبت داد. در این دوره است که همزمان با افزایش جمعیت تهران، ورود مهاجرانی از اقوام مختلف و توسعه ساخت و سازها و نیز ساخت عمارت‌های اعیانی برای رجال سیاسی و چهره‌های برجسته، سردرها هم جایگاه ویژه‌ای در معماری خانه‌ها پیدا کردند.»

همایون عبدالرحیمی، نویسنده و پژوهشگر درباره مصالح به کار رفته در سردرها می‌گوید: «در ساخت سردرهای خانه‌ها و عمارت‌های تهران از ۴ مصالح عمده استفاده می‌شد: نخست چوب که البته به دلیل مرمت نشدن این سردرها در دوره‌های مختلف، نمونه‌های بسیار کمی از آن باقی مانده است. در محله‌های اودلاجان، امامزاده یحیی (ع) بازار و... نمونه‌هایی از سردرهای چوبی وجود داشت. گچ، دومین ماده پرکاربرد در سردرهای تهران است. از آنجا که گچ در اروپا در تزئینات خانه استفاده می‌شد، بیشتر نقش‌هایی که در سردرهای گچی دیده می‌شود، وارداتی است؛ سردرهای پایتخت با نقش و نگارهایی چون شاخ و برگ درخت مو، خوشه‌های انگور، کاج، انار و نقوش حیوانات مزین شدند.»

عبدالرحیمی ادامه می‌دهد: «آجر پرکاربردترین عنصر در سردرها است. اما در دوره قاجار استفاده از کاشی در ساخت سردرها هم رواج بسیار داشت. در این دوره تاریخی به دلیل مراد به بیشتر با اروپایی‌ها، طرح‌های بیشتری در کاشی‌کاری سردرها به کار رفت؛ از به کارگیری طرح‌های اروپایی در سردرها تا تلفیق طرح‌های ایرانی و اروپایی که در دوره ناصری به اوج خود رسید، از جمله استفاده از کاشی هفت رنگ و کاشی برجسته که زیبایی خاصی به خانه‌ها می‌بخشید.»

اسرار سردرها

معماری از بارزترین جلوه‌های فرهنگ و هنر هر قوم است که در دوره‌های تاریخی مختلف، جنبه‌هایی از زیست آن قوم را به نمایش می‌گذارد. سردر خانه‌های تاریخی نیز که در پیشانی عمارت‌ها قرار گرفته‌اند، جلوه‌ای از عقاید، باورها، هنر و آداب و رسوم صاحبخانه‌ها را پیش چشم رهگذران قرار می‌دهند. در تهران قدیم و به ویژه در دوره قاجار، سردر خانه‌ها و عمارت‌ها جایگاه ویژه‌ای در معماری داشتند. سر در خانه برخی به آیه‌ای از قرآن کریم و حدیثی از اولیا مزین می‌شد و دیگری با گچ‌بری و کاشی‌های هفت رنگ و نقش برجسته مهمان‌ها را به خانه‌اش پاگشا می‌کرد. در این شماره از همشهری محله سراغ سردرها و کتیبه‌های خانه‌ها و عمارت‌های تاریخی تهران رفته‌ایم؛ از نایب‌ترین سر در و کتیبه تا خوش‌خط‌ترین‌ها، خاص‌ترین‌ها و سر در خانه‌های مشاهیر، درباریان، پیروان ادیان و داستان غم‌انگیز سردرهای به سرقت رفته. مطالب این شماره حاصل گفت‌وگو با نصرالله حدادی، تهران پژوه، علیرضا عسگری، پژوهشگر، پارسا جعفری افشار، پژوهشگر، ابوالحسن میرعمادی، پیشکسوت معماری، همایون عبدالرحیمی، نویسنده و پژوهشگر و محمود منیعی، تهران پژوه است.

ابوالحسن میرعمادی

محمود منیعی

نصرالله حدادی

پارسا جعفری افشار

علیرضا عسگری

همایون عبدالرحیمی

طلب بهروزی برای اهل خانه

رجال تهرانی در گذشته بر سردر خانه‌هایشان کتیبه‌هایی با مضامین خاص همچون «انا فتحنا لک فتحا مبینا»، «نصر من الله و فتح قریب» و «یدالله فوق ایدیهیم» نصب می‌کردند.

تهرانی‌ها اغلب از کتیبه‌هایی حاوی پیام‌های مذهبی و سیاسی با نقل آیاتی از قرآن مجید برای آراستن سردر خانه‌هایشان استفاده می‌کردند و تأکید ویژه در استفاده از آیات قرآنی نشان‌دهنده توجه آنها به اهمیت اسلام و دین است. مفاهیم این کتیبه‌ها، انسان را به پرستش خدای یکتا و ترس از عذاب و قهر خداوند دعوت می‌کند. برای مثال، کتیبه نصب شده از آیه شریفه «انا فتحنا لک فتحا مبینا» بر سردر خانه‌ای در محله اودلاجان این موضوع را تأیید می‌کند. علیرضا عسگری، پژوهشگر درباره تفسیر و کاربرد این آیه در کتیبه‌ها می‌گوید: «سوره فتح پس از صلح حدیبیه بر پیامبر (ص) نازل شد و خیلی از مفسران منظور از فتح را همین صلح دانسته‌اند. همچنین پیامبر (ص) سوره فتح را بسیار دوست داشتند و درباره فضائل آن، سخنان بسیاری فرموده‌اند. به همین خاطر تهرانی‌های قدیم هم از این آیات الهی که نماد فتح، پیروزی، گشایش و نصرت الهی است، به عنوان مایه‌های موفقیت و برکت در کارها بهره می‌جستند. فلسفه نگارش آن بر سر در خانه‌ها این بود که وارثان و نسل‌های آینده، نگرستن و خواندن این آیه را به فال نیک می‌گرفتند و گشایش، پیروزی و بهروزی را از درگاه خداوند، برای اهل خانه طلب می‌کردند. همچنین صاحبان خانه‌ها اعتقاد

نام:
سیاسی‌ترین
کتیبه
موقعیت:
اودلاجان

مکانی در جایی قرار می‌دادند که در بهترین موقعیت باشد و دیگر اینکه از هر طرف که بخواهند وارد فضای خانه شوند، قابل رویت باشد.

داشتند نصب آیه «نصر من الله و فتح قریب» (سوره فتح، آیه یک) راه سعادت و خیر را به اهل ایمان نشان می‌دهد. به همین دلیل کتیبه را از لحاظ موقعیت

چشم زخم از این کاشانه دور باد!

خانه‌های دوران قاجار این آیه شریفه را می‌بینیم در حال حاضر نیز بر طرقدار است و بر سردر خانه‌ها نگاشته می‌شود. البته علاوه بر این، آیه ماشاءالله لاقوه الا بالله نیز نزد تهرانی‌ها بسیار مورد احترام بوده و در کتیبه‌های سردر خانه‌ها به چشم می‌خورد.

این جمله شریفه بخشی از آیه ۳۹ سوره کهف است؛ داستان کسی است که باغ خود را بهتر و پربارتر از خود را از لحاظ مال و فرزند برتر می‌دانست و وقتی با بلای الهی روبه‌رو شد، به او گفتند: در چنین حالی باید می‌گفتی: «ماشاءالله لاقوه الا بالله» بنابراین گفته‌اند: هرگاه از چیزی خوششان آمد و نظر شمارا به خود جلب کرد و ترس از آن دارید که آن را دچار چشم زخم کنید، این آیه شریفه را قرائت کنید. عسگری می‌گوید: «این جمله گاه به صورت «ماشاءالله» یا «ماشاءالله لاحول ولا قوه الا بالله» بر سردر خانه‌های تهرانی‌ها دیده می‌شد. کسانی که سردر خانه‌های خود را به این آیه شریفه مزین می‌کنند بر این باورند که هر چه خدا خواست، همان می‌شود و هیچ نیرویی جز نیروی او در کارها مؤثر نیست.»

آیه ۵۱ سوره قلم «وَإِن يَكَادُ الْبَازِلُ...» به عنوان پر تکرارترین متن کتیبه‌های سردر خانه‌های تهران معرفی شده است. آیه شریفه «وَإِن يَكَادُ الْبَازِلُ يَكْفُرُ وَلَئِنْ لَقِوْكَ بِأَبْصَرِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» در شمار پرکاربردترین آیات قرآنی در زندگی مردم نیز هست. همچنین یکی از آیاتی است که به شکل کامل، نوشته می‌شود و به منظور دور کردن چشم زخم بر سر در خانه‌ها نصب می‌شود. محمود منیعی، تهران پژوه در این باره می‌گوید: «در معماری سنتی ما هیچ چیز بدون معنا و هدف خاص در ساختمان جای نمی‌گرفت. برای اهالی خانه بسیار مهم بود که با چه نیتی وارد و با چه نیتی هم خارج می‌شوند، از این رو آیه وان یکاد... را هم در داخل خانه و هم بیرون خانه بر سردر خانه‌ها و روی کتیبه‌ها حک می‌کردند تا چشم بد و چشم زخم از اهالی خانه دور بماند و هم در زمان خروج از خانه چشمشان به آیه بیفتد و هم هنگام ورود به خانه آیه شریفه را ببینند و مزمنه کنند.»

علیرضا عسگری، تهران پژوه درباره پر تکرارترین متن کتیبه‌های سردر خانه‌های تهران می‌گوید: «وان یکاد نه تنها پر تکرارترین بلکه جزو متن‌هایی است که محدود به زمان و مکان خاصی نبوده است؛ اگر بر سر در اغلب

نام:
پر تکرارترین
آیه‌ای که بر سردر
خانه‌های تهران
دیده می‌شود

موقعیت:
اغلب خانه‌های
پایتخت از دوره
قاجار تا به امروز

